Rehák László

A HELYES TÁRSADALMI TUDAT KIALAKÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁJA AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALOMBAN

Jugoszlávia forradalmi munkásmozgalma nem egy vonatkozásban úttörő vállalkozásba kezdett. Fűzzük hozzá, nem pusztán azért, mert túltengtünk volna az úttörés vágyától, hanem elsősorban ezért, mert bonyolult feladatainkhoz nem bizonyultak megfelelőknek az addig kínálkozó kész megoldások. A helyes társadalmi tudat kialakítása is azok közé a bonyolult kérdések közé sorolható, amelyet szocialista társadalmunk önigazgatású jellege megszabott. Ez megkövetelte a dolgozók nagy tömegének tevőleges szerepét a munkásosztály, de elsősorban a forradalmi, politikai élcsapat vezetőszerepének érvényrejuttatásában. Ugyanakkor azonban meg kellett tartani a független, soknemzetiségű szocialista ország nyíltságát a nagyvilág felé, mint a nemzetközi munkásmozgalom és a világ békéjéért harcoló antiimperialista erők cselekvő tényezőjét. Csak néhány, a társadalmi tudat kialakítását befolyásoló, általános érvényű, közismert paraméterre hivatkoztam. De sorolhatnánk a sajátos belső meghatározókat is: munkásosztályunk gyors számbeli növekedését, paraszti és más kistermelői réteggel való feltöltését, a társadalmunk nagyfokú nyíltságára való szociális mobilitást és a gyors városiasodás folyamatát. Fontos tényezők még jelenlegi fejlettségünk „küszöb" helyzete, amelyre a fejletlen és a közepesen fejlett országok közötti átmenet a jellemző, valamint az országunkon belül még meglevő jelentős általános fejlettségi szintkülönbségek. Mindez, ha nem is meríti ki a lényeges tényezőket, amelyek szocialista közösségünkben meghatározzák az uralkodó társadalmi tudat és az egyes környezetek sajátos elvárásait és attitűdjeit, de érzékelteti az egész folyamat szövevényes és bonyolult voltát.

Nem vitatható, hogy polgáraink nagy többsége számtalan sorsdöntő helyzetben nemcsak a szocialista fejlődés útja mellett állt ki, de magatartásával, eltökéltségével, áldozatkészségével és vállalásával kifejezte magasfokú szocialista tudatát is. Ezt igazolták az éveken át végzett kutatások és tudományos vizsgálódások, amelyek kimutatták sokrétű társadalmunk nagyfokú egyöntetűségét, amikor forradalmi fejlődésünk alapvető vívmányainak értékelését és általában a társadalmi valóságunkra vonatkozó értékrend kialakulását vizsgáltuk. Már sokkal jelentősebb az attitűdök szóródása akkor, amikor a kérdezett és vizsgált személy közvetlen környezetében létrejövő társadalmi viszonyok és az általánosan elfogadott elvek „testközeli" megvalósulásáról van szó. Alapjában véve ez nem meglepő állapot, sőt újabb távlatok meg-

nyitását és a meglevő helyzettel szembeni alkotó-bíráló viszonyt is kifejezheti. De ez esetben másról is szó volt. Ahogyan azt nemrégen hangsúlyozták (Dr. Tihomir Vlaškalić, Politika 1972. dec. 31. és 1973. jan. 1., 2.; 5. oldal), minden dinamikusan fejlődő társadalom meghirdetett rendje és annak megvalósulása között szükségszerűen különbség mutatkozik, a megvalósulás nem fedi mindenben a megvalósítandót, de nálunk lassan ez a különbség megengedhetetlenül növekedni kezdett. Ezért mind égetőbbé vált számonkérni a kommunista etika és a politikai megoldás számára lényeges körülményt: mennyire fedik a határozatok és a szavak a valódi cselekedeteket. A JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája szeptember 18-i levelének egyik bevezető állítása hangsúlyozza:

„A munkásosztály és minden dolgozó a kommunisták és szervezeteik tevékenységét nem meghirdetett szavaik szerint ítélik meg, hanem valóságos politikai és társadalmi viselkedésük alapján és tevékenységük eredményei alapján."

Ma már nálunk általánosan elfogadott igazság, hogy a szocialista társadalmi tudat helyes kialakításában elért kétségtelen eredményeket túlértékeltük, és kevesen tulajdonítottak még a közelmúltban is kellő jelentőséget azoknak az eszmei megnyilvánulásoknak, amelyek számos társadalmi folyamat indulását is jelentik, illetve azoknak a tudatbeli állapotoknak nem tulajdonítottunk kellő fontosságot, amelyek szocialista önigazgatásunk fejlődésével ellentétes társadalmi irányzatok számára (természetesen, élő emberi hordozói és társadalmi csoportérdekei számára is) jelentettek „visszacsatolást".

A fenti igazságok hangsúlyozása azért mégsem „eső után köpönyeg", mert — hogy a szólásnál maradjunk —, a köpönyeget már felöltöttük, de sajnos az eső még nem állt el. Felfokozott folyamatos harc elején tartunk az elképzeléseinkhez és eszményeinkhez hívebb társadalmi viszonyok megteremtéséért. Ez magában foglalja azt a küzdelmet is, hogy szélesebb körben alakuljon ki a helyes társadalmi tudat, hogy a társadalmi viszonyainkat tevőlegesen alakító szubjektumok helyesen értelmezzék társadalmi valóságunkat és annak létesülő viszonyait.

A helyes társadalmi tudat kialakítását nálunk senki sem úgy képzeli el, mint valamiféle elvont „nevelési-agitációs" feladatot. Számtalanszor beigazolódott, hogy „eszmei megismeréseket kizárólag a társadalom fejlődéséért vívott harcban szerezhetünk" (Veljko Vlahović, vitaindító beszámoló a JKSZ választmányának II. ülésén 1972. jan. 25-én; a magyar kiadás 39. oldalán). A kölcsönhatás a társadalmi folyamatok tudatosítása és a tudatosodott megismerés alapján kifejtett társadalmi és politikai tevékenység között vitán felüli. Mégis nálunk az utóbbi évek gyakorlatában ezek eszmei kifejezői is szemmel láthatókká váltak; olyan változások történtek, amelyek Veljko Vlahovićot arra késztették, hogy a JKSZ II. ülésének vitaindítójában eszmei válságról beszéljen, és a társadalmi tevékenység olyan változtatását sürgesse, amelyek az eszmei válság okait megszüntetik. Beszámolójában szóról szóra (magyar nyelvű kiadás 39. oldal) azt mondta:

„A választmányi ülés után csöppet sem könnyű munka vár ránk. Sokoldalúbban meg kell ismernünk az eszmei válság okait, és meg kell találnunk a szervezettségnek és tevékenységnek azon formáit, mindenekelőtt a munkásosztály tevékenységének formáit, amelyekkel ezeket az okokat elháríthatjuk."

Az eszmeiségtől áthatott gyakorlat és a gyakorlati tevékenység által gátolt dogmatizálódó eszmeiség dialektikus egységét tartva szem előtt, szögezi

le az említett 1972-es jan. 25—27-iki ülésen hozott akcióprogram az egyik, természetesen nem első helyen hangoztatott, megállapítást: „Okvetlenül le kell küzdeni az eszmei és elméleti munkában megnyilvánuló számottevő lemaradást". (IV. rész, 8. pont; magyar kiadás 104. oldal).

Összegezve a JKSZ említett választmányi ülésén elhangzottakat, valóban nem mindennapi helyzet alakult ki nálunk, amikor a beszámoló eszmei válságról beszél, és amikor az akcióprogram az eszmei és elméleti munkában megnyilvánuló számottevő lemaradást állapít meg, és ennek leküzdését sürgeti. Nyilvánvaló, hogy a dolgok nyitja nem az emberek fejében, gondolataiban és eszméiben keresendő elsősorban. Természetesen nem hunyhatunk szemet a marxista eszméktől idegen és ellenséges nézetek fellépésének hatása felett sem. Mégis a tudatbeli megnyilatkozások okai sokrétűbbek, és ezeket nem utolsó sorban az önigazgatású társadalmi viszonyaink fejlesztését gátló társadalmi rétegek és a velük kapcsolatban álló pusztulásra ítélt, de fennmaradásukért harcoló irányzatok hordozóiban találjuk meg.

A kevésbé értesültek és a politikai küzdelmekben ösztönösen hitetlen Tamások módjára viselkedők számára (akik személyek és csoportok közötti elvtelen és pragmatikus politikai küzdelmet vélnek felismerni sorsdöntő politikai küzdelmeinkben is) bizonyára jelenthet valamit, ha utalunk arra a körülményre, hogy az alkotmánymódosítások meghozatala óta két társadalmi irányzat ütötte fel a fejét (a hozzájuk tartozó, illetve az irányzatok hordozóiként jelentkező valóságos élő emberekkel), amelyeknek ténylegesen közös társadalmi irányvételük van; annak ellenére, hogy eszmei megnyilvánulásukban igen különbözőek, most mégis egy és ugyanazon arcvonalon találkoztak. Azonos politikai barikádon találkoztak azok is, akik alapjában véve a polgárinacionalista, valójában burzsoá eszmei irányzatok alapján képzelték el meglevő nehézségeinkből való kilábalásunkat, de azok is, akik bürokratikus és technokrata elképzelések alapján látták (a brioni negyedik teljes üléssel lezáruló vereségük ellenére) társadalmi és gazdasági ellentmondásainkból a kivezető utat — és saját boldogulásunkat.

Annak érdekében, hogy az említett tamáskodók számára érveket említsünk annak bizonyítására, hogy a mostani politikai eseményekben amelyekben az eszmei kérdések: az anarcholiberalizmus elleni hatékony küzdelem (mint jelenleg alapvető ideológiai probléma), de más eszmei és politikai irányzatok elleni harc is napirenden van, nem folyik kigondolt, politikai lidércek és rémképek elleni harc, szolgáljon itt E. Kardelj 1972. szeptember 18-i Mostarban elmondott okfejtése (Nova inicijativa u SKJ, 58. oldal):

„Politikai viszonyaink különösképpen kiéleződtek az alkotmányunk módosítására irányuló tevékenységünkkel kapcsolatban, — mert ez magában foglalja a társadalmi-politikai viszonyok és a nemzetek közti viszonyok, egyszóval a köztársaságok közötti viszonyok további fejlesztését, de magában foglalta politikai rendszerünk egészének további fejlesztését is. Mindazok az ideológiai és politikai erők, amelyek céljaikat a burzsoá vagy a bürokratikus technokrata ideológiában határozták meg, az alkotmány módosításáig azt várták, hogy képviselőházi rendszerünk és önigazgatási rendszerünk olyan irányban fog végeredményben módosulni, hogy a régi etatista formák útjára tér. Az ilyen elvárásokban az a körülmény is megerősítette őket, hogy társadalmunkban a technokrata monopolizmus irányzata mind jelentősebb tényezővé vált. Mivel pedig a technokrata monopólium önmaga fenntartását nem biztosíthatja, szükségszerűen a hatalomra, az államgépezetre kell támaszkodnia. Ezért az ilyen jelenségeket szükségszerűen követi az etatista központosított rendszerre való visszatérés irányzata."

A szocialista társadalmi viszonyokért folytatott küzdelem nálunk bizonyára sokrétűbb és nem egyszer bonyolultabb volt, mint ahogyan az a felszínesen

gondolkodó, de e küzdelem tényleges résztvevőjének az adott időben tűnt. Antidogmatikus módszerünk a marxista elmélet alkalmazásában, nem egy korszakot jelentő leninista elv megvalósítása a háború és a fegyveres forradalom időszakában, a sztálinista dogmatizmus elleni ádáz küzdelem és a saját talajunkon sarjadt dogmatizmusunk leküzdése (amely dogmatizmus ugyan egy időre lefékezte a már a hatvanas évek elején alapjában megfogalmazott megoldásokat önigazgató szocialista társadalmunk továbbfejlesztése érdekében) mindezek a kézenfekvő tények és körülmények meglehet feledtetik, hogy a jugoszláviai forradalmi munkásmozgalom állandóan két (néha több) fronton küzdött a dolgozó tömegek, a munkásosztály mozgósítása és az adott helyzetnek megfelelő szocialista fejlődés érdekében. Ez a több arcvonalon folytatott harc alapjában véve mindig a körül forgott, hogy a reakciós és a maradi társadalmi erőknek sikerül-e kiszorítaniuk, semlegesíteniük a kommunista párt, illetve a JKSZ eszmei, politikai és szervező szerepét, hogy azután saját elképzeléseiknek, szűkebb társadalmi és osztályérdekeiknek megfelelően szabják meg társadalmi fejlődésünk irányát.

Vonatkozik ez a kommunisták élgárda szerepének biztosításáért folyó harcra akkor is, amikor harcba kellett szállni a „régi" ellenforradalom maradványainak ideológiájával és tényked ésével, de az újabb keletű burzsoá és nyárspolgári magatartással és társadalmi érdekkel is, amelyek gyakran divatos elméletekkel kendőzték magukat, de lényegük mégis a kommunista szövetség társadalmi szerepének megmásítására irányuló kísérlet volt.

A JKSZ vezető szerepének kialakítása, biztosítása és az egész osztállyal és a dolgozókkal való kapcsolat kiépítése nem kevesebb harci felkészültséget és tényleges harcot igényel a társadalmunkban még szükségszerűen jelenlevő olyan irányzatok ellen, amelyek a meglevő monopóliumokat tartósítani és szilárdítani igyekeznek. Nálunk ez a társadalmi tartalom általában kétféle eszmei köntösben jelentkezik: az egyik a klasszikusnak mondott sztálinista dogmatizmus, de ehhez idomulnak az újabb keletű, korszerű formákban jelentkező technokratikus ideológiát elfogadó emberek és azok, akik társadalmi magatartásukkal ezt az ideológiát segítik.

Ezek a küzdelmek társadalmi valóságunk kézenfekvő tényei, azokat bizonyítani felesleges, de talán érdemes utalni E. Kardelj mostari fejtegetéseinek egyik megállapítására (amelynek gondolatmenetét szabad fogalmazásban az imént bemutattam), amely szerint (idézett kiadvány 54. oldal) „Mind az egyik, mind a másik befolyás időről időre magában a JKSZ-ben is kisebb vagy nagyobb erőt képviselt, és mi ezekben a harcokban nem voltunk mindig kedvező helyzetben".

Ez a több fronton folyó ideológiai küzdelem — amely sohasem volt csak ideológiai, mert meghatározott társadalmi erők, érdekek álltak a társadalmi tudat ilyen vagy olyan megnyilvánulásai mögött, és a lényeg is mindig az adott helyzetben a társadalmi viszonyok alakítása, illetve azok alakulásának további megszabása volt —, meglehetősen sematikusan tükrözi a valóságos folyamatokat és az eszmei frontokon vívott küzdelmeket. De azért az ilyen leegyszerűsített ábrázolási mód is érzékelteti a lényeget és az alapigazságot. Azt, hogy a helyes társadalmi tudat kialakítása a jugoszláv szocialista önigazgatási társadalomban sohasem volt idillikus folyamat, mindig ideológiai és politikai harcot igényelt. Ez a harc szoros dealektikus egységet képezett az aktuális társadalmi viszonyokkal és azok távlati alakításával, és hogy lényegében ez a harc egy kulcskérdés körül folyt: megőrzi-e a munkásosztály forradalmi élcsapata vezető, társadalmat alakító, az osztály és a dolgozók közvetlen

és távolabbi társadalmi érdekeinek megvalósítására serkentő, mozgósító szerepét vagy sem. Ugyanezt a kulcskérdést egy kicsit másképpen úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az adott társadalmi helyzetben mindig jelen volt a dilemma, mennyire lehetséges az osztály, a tömegek, egyes társadalmi rétegek ösztönszerű befolyása a társadalmi viszonyokra, a gazdasági fejlődésre, az állam hatalmi gépezetének működésére, és mennyire szükséges a marxista, forradalmi társadalmi tudat, a tudományos és szakszerű meglátás és felismerés befolyása, hogy a JKSZ valóban forradalmi élcsapat legyen, hogy azt meghatározott reakciós és konzervatív társadalmi erők ne szorítsák háttérbe, de magától az osztálytól és a dolgozóktól elidegenedett külön erővé se alakítsák.

A dolgok természeténél fogva ez a helyes társadalmi tudatért folyó két, illetve több arcvonalon folytatott harc nemcsak sokrétű volt, de a „főarcvonal" sem volt ugyanaz. A körülményektől függően változott. Csalóka képet alkot magának az, aki a JKSZ-t csak a dogmatizmus elleni küzdelem bajnokának tudja, és most, amikor az anarcholiberalizmus — legalább is nálunk Vajdaságban és egész köztársaságunkban — az alapvető irányzat, amely veszélyezteti a helyes szocialista társadalmi viszonyok kialakítását, gondba esik és szorongva kérdi: vajon ez most visszakozást jelent-e szocialista, önigazgatású társadalmunk fejlődésében.

Mellesleg megjegyzendő, hogy kérdéses mennyire volt „liberális" ez az egész anarcholiberális irányvétel, ami nálunk eluralkodóban volt. Sokkal inkább következetlen volt ez az irányzat és közvetlen hordozói, akik meghatározott esetekben igen durván és kegyetlenül léptek közbe fontos vagy éppenséggel mellékes dolgokban, hogy azután amikor egyesek őket a „vasmarkúság" vádjával illették, ezt a vádat „pajzsként" használva, vaskos kompromisszumokban feneklettek meg, méghozzá igen lényeges dolgokban, amelyekben szocialista fejlődésünk, politikai életünk és a JKSZ társadalmi szerepe éppenséggel nem tűrheti a liberalizmust. És ne feledjük, egy olyan anarcholiberalisztikus irányzat, amely már a frakciós harc módszerei felé hajlik, — ha nyíltan kevésbé is, — a valóságban annál kegyetlenebb, igazságtalanul és elvtelenül kegyetlen. Ezért megszívlelendő a jellemzés, amelyet S. Doronjski a JKSZ választmánya harmadik ülésén mondott, hangsúlyozva, hogy köztársaságunkban a most felszámolás alatt levő anarcholiberalizmus, amikor az emberi sorsokról, a káderpolitikáról volt szó, egyáltalán nem volt liberális, és hogy ezt a körülményt csak majd a további elemzések és a politikai fejlemények fogják a maga valóságában meggyőzően kimutatni. Ezt a megállapítást, véleményem szerint, igencsak megszívlelheti mindenki, aki esetleg aggódik demokratikus fejlődésünk felett, és őszintén óhajtja szocialista önigazgatású szocializmusunkat, mégha történetesen nem is húzták el a nótáját azzal a bizonyos, képletesen mondva „liberális furkósbottal".

Volt egy időszak a múltban is, amikor szintén az anarcholiberalizmus ideológiája veszélyeztette elsősorban szocialista társadalmunk fejlődését. Ez az időszak az ugynevezett Đilas-esethez fűződik.

Igen tanulságos E. Kardelj már idézett fejtegetésében az az áttekintés, amelyben a JKSZ két fronton való több mint két évtizedes harcát felvázolja (idézett kiadvány 54—57. oldal). A „đilasizmus" elleni küzdelem jellemzését idézzük ebből az áttekintésből, amit párhuzamba állít más, akkori külföldi társadalmi folyamatokkal, azzal a megjegyzéssel, hogy akkor mi nem torpantunk meg, viszont ha ez most megtörténne, az számunkra végzetes lenne.

Súlyos megállapítások, de valóban szocialista önigazgató társadalmunk sorsdöntő kérdéseiről is van szó.

Az említett áttekintésben E. Kardelj (55—56. oldal) többek között kifejti:

„A demokráciát valójában, meghatározott emberek öncélúságában értelmezték, és nem a szocializmusért foytatott harccal kapcsolatban. Ez volt az a bizonyos „dilasizmus". Utána következett az opportunizmus és az ingadozások egész hulláma, mely követte ezt a dilasista tevékenységet. Mi akkor az ilyen törekvéseknek határozottan ellenszegültünk. Mert ha megengedtük volna, hogy azok társadalmunkban polgárjogot nyerjenek, hasonló helyzetbe kerültünk volna, mint amilyenbe egyes európai szocialista országok kerültek, amelyekben a bürokratikus önkényuralom elleni haladó szellemű ellenszegülés, éppen az ellenszegülés értelmének és céljainak hasonló vonatkozásaiban megnyilvánuló pszeudoliberális és más fajta elhajlásai következtében túlságosan is szélesre tárta a kapukat a reakciós erők számára, és azok kezdték kezükbe kaparintani a társadalmi vezető szerepet.

Ezek az erők vagy nyíltan szocialista-ellenesek voltak, vagy olyanok, amelyek valamiféle osztályfeletti, elvont szabadság és demokrácia illúzióiból indultak ki, és utat nyitottak az ellenforradalmi erőknek, ami azután a konzervatív erőknek is segítséget jelentett, hogy visszakerüljenek a történelmi színtérre. Mi abban az időben nem követtünk el ilyenfajta hibákat. Viszont napjainkban bizonyos körök újból ilyen irányú nyomást fejtenek ki a Kommunista Szövetségre. Ha a Kommunista Szövetség engedne ezeknek a nyomásoknak, sorsdöntő hibát vétene."

A közelmúltban leggyakrabban a nacionalizmus szítása volt az a módszer amellyel identifikálható társadalmi erők, rétegek, igyekeztek — nem minden siker nélkül — ellenszegülni önigazgató szocialista társadalmunk szervezettségének, elsősorban a munkásosztály növekvő befolyásának és társadalmi elvárásainak. Azon mesterkedtek, hogy a Kommunista Szövetség mint a munkásosztály forradalmi élcsapata a társadalmi események vakvágányára kerüljön. A nemzeti érzelmekkel való manipulálás kézenfekvő volt soknemzetiségű környezetünkben, mert mindig található téma a nacionalizmus szítására, amivel a kevésbé tájékozott emberek előtt bonyolult társadalmi, gazdasági és politikai rendszerünk ellentmondásainak és fejlesztéseinek kérdését megkerülhették, továbbra is számolva tájékozatlanságukkal pont ezekben az alapvető kérdésekben.

Ma a nacionalizmus ideológiája már döntő vereséget szenvedett, de az ilyen ideológiai megnyilvánulás mögé megbújt társadalmi erők még korántsem.

A nacionalizmus ideológiája mögött a régi, vagy „klasszikusnak" mondható reakción kívül azok a társadalmi erők bújtak meg, amelyek alapjában véve a munkásosztály és a dolgozó tömegek aktív társadalmi szerepét hátráltatták, amelyek önigazgatás-ellenes eszmei beállítottságukat (fakadjon az bürokratikus vagy technokratikus és etatisztikus érdekeikből és nézeteikből) olyanképpen igyekeztek valóra váltani, hogy szűk hatalmi központokból igyekeztek manipulálni a munkásosztállyal és a dolgozókkal. Ezek az erők a mostani helyzetben, más eszmei köntösben ugyan, de ellenszegülnek a jelenlegi nehézségeinkből való kibontakozásnak. Az egyik ilyen eszmei megnyilatkozás (lásd: E. Kardelj, idézett kiadvány 58. oldalán) a sopánkodás és a bírálat, hogy társadalmunk fejlődésének mostani vonala elfojtja a demokráciát és a szabadságot, hogy visszakanyarodunk valamiféle demokráciaellenes vagy demokrácia nélküli politikára, viszont ők azok akik védelmezik és letéteményesei társadalmunk további demokratizálódásának. A másik ilyen eszmei megnyilatkozás a dogmatikus eszmei köntösben jelentkező irányzatok (végső társadalmi tartalmukban, céljaikban és részben módszereikben is azonos erők) jelszavaikban azt hangoztatják, hogy már annak

idején jó előre megjósolták, hogy ezzel az önigazgatással messzire nem juthatunk.

A felmerült problémákat természetesen nem fogjuk elsősorban eszmei síkon, mint ideológiai kérdést megoldani, de politikai téren kétségtelenül szükség van a Kommunista Szövetség hathatós és szoros kapcsolatának erősítésére a munkásosztállyal és a dolgozó tömegekkel, elsősorban a társult munka szervezeteiben az önigazgatás sokrétű keretein belül. Ami az ideológiai alapállást illeti, megszívlelendő E. Kardelj következő nézete (idézett kiadvány, 60. oldal):

„Nem hederíthetünk a szocialistaellenes körök pszeudodemokratikus lármázására, de saját opportunistáink lármázására sem, hogy most „a régire visszakozunk". De valóban szembe kell szállni azokkal is, akik tényleg azt szeretnék, hogy a régi viszonyokra visszakozzunk. Ellenkezőleg, tovább kell haladnunk azon az úton, amelyet a Kommunista Szövetség már régen meghatározott, de amelyről „jobbról" is és azok „balról" is igyekeztek a KSZ-t letéríteni."

A JKSZ tagságához és vezetőségeihez intézett emlékezetes levél (a JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája 1972. szept. 18-i levele) meggyorsította egy sor társadalmi kérdés megoldását, de valójában a fél évvel előtte (a JKSZ választmányának második ülése, 1972. január 25—27.) hozott meglehetősen terjedelmes akcióprogram kulcsjellegű tétele hangsúlyozza nyomatékosan, többek között az eszmei és politikai nevelő munkát (a Kommunista Szövetség tagsága szemszögéből). Egész társadalmunkra vonatkoztatva részletesen megszabta a soron következő feladatokat a JKSZ Választmányának II. ülése is (elsősorban a IV. fejezet 8. pontjában: magyar kiadás 104—105. oldal). A szeptemberi levél (II. rész, 4. pontja) többek között leszögezi:

„A Végrehajtó Iroda értékelése szerint a Kommunista Szövetség tagságának eszmei-politikai kiképzése még jelentősen elmarad a társadalmi-politikai pillanat követelményei és a Kommunista Szövetség által vállalt kötelezettségek mögött. Az erre irányuló aktivitás még közel sem kielégítő . . .

A marxista irányvételű és időszerű tartalmú ideológiai munka nagy mértékben hozzá kell hogy járuljon ahhoz, hogy a Kommunista Szövetség tagjai felkészüljenek a burzsoá ideológiai tájékozódás, a nacionalizmus, a technokrata és az etatista bürokratizmus, az ál baloldaliság és a politikai, valamint szociális demagógia elleni konkrét politikai és eszmei harcra." (A magyar szöveg: Kommunista, IV. évfolyam, 245. szám; a Magyar Szó 1972. október 19-i melléklete)

A JKSZ 1972 januárjában meghozott akcióprogramja az eszmei kérdéseket dialektikus egységben tárgyalja a tényleges társadalmi folyamatokkal, a társadalmunkban létrejövő erőmegoszlásokkal, de külön is foglalkozik a marxizmus hatékonyabb elsajátításával és általában a helyes társadalmi tudat kialakítására irányuló és az egész társadalmunkat átfogó tudatos és szervezett tevékenységgel. A már idézett vitaindítójában V. Vlahović nemcsak eszmei válságról és az okok megismerésének szükségességéről beszél, de önbírálólag utal arra is (a magyar nyelvű idézett kiadvány 49. oldalán), hogy: „A IX. kongresszus utáni időszakban megnyilvánult legnagyobb fogyatékosságunk az volt, hogy a gazdasági élet, az ideológia és a politika néhány fontos kérdésében sem foglaltunk állást az Elnökségben és a Végrehajtó Irodában, ami aláásta a demokratikus centralizmus elvét is". Tehát az ideológia itt is három kulcskérdés egyikeként szerepel. De maga az akcióprogram — ami a tudatos tevékenységet illeti — nemcsak a társadalmi tudat sokrétűségét veszi tekintetbe, hanem a tevékenység sokrétű lehetőségeit és szükségszerűen a for-

mákat és a részvevőket egyaránt. A helyzet megköveteli, hogy a közvetlen eredményeket nyújtó tevékenység kerüljön előtérbe, és hogy „az eszmei és elméleti munkában megnyilvánult számottevő lemaradást" elsősorban úgy küzdjük le, hogy „a JKSZ politikájával és gyakorlatával kapcsolatos időszerű kérdések konkrét eszmei tisztázást" nyerjenek. Ezt a célt többféle módon érhetjük el. Az akcióprogram a JKSZ tagsága számára lényegesnek tartja az eszmei képzés iránti felelősség fokozását, az ez irányú tevékenység korszerűsítését és tartalmi szintjének emelését azzal a közvetlen céllal, hogy a tagság jobban értse meg a mostani eszmei és társadalmi folyamatok lényegét, és hogy képesek legyenek „önigazgatási szocialista gyakorlatunk alkotó jellegű, marxista elemzésére — és szocialista viszonyaink fejlesztésében való részvételre." A következő közvetlen feladat az, hogy a JKSZ tagsága és szervezetei kötelesek serkenteni az érdeklődést és „szélesebb körben terjeszteni a marxista társadalmi gondolatot és az önigazgatási társadalom ideológiáját".

A távlati célok elérése érdekében többek között szerepel az a kötelezettség, hogy „önigazgatási szocialista gyakorlatunk nyílt kérdéseinek tudományos és elméleti kutatása" hatékonyabb legyen, hogy a specializált marxista káderek képzése (a tudomány, az elmélet, a publicisztika, a politikai propaganda és a tömeges eszmei munka szempontjából) meggyorsuljon és tervszerűbb legyen. Külön foglalkozik a fiatalok, elsősorban még az intézményesített iskoláztatás folyamatában levő fiatalok (és fűzzük hozzá, a tudományos forradalom mindinkább a permanens iskoláztatást hozza előtérbe) „tudományos szocialista világszemléletének és szocialista tudatának kialakításával". Többek között „alaposan és felelősségteljesen fejleszteni kell az oktatás rendszerét és megformálni az oktatási programokat".

Ezek a feladatok, ilyen megfogalmazásban szükségszerűen jelentős visszhangra találtak (nem is egyértelmű visszhangra) társadalmunkban. Az a vita és sürgés-forgás amely már egy éve a marxista nevelés körül kavarodott, valójában a felszínre hozta a társadalmunkban létező eszmei problémákat: az anarcholiberalisztikus, a dogmatista, az alig kendőzött antiszocialista nézeteket stb., amelyek az eszmei képzés kapcsán is jelentkeztek.

Sokak számára nem titok, hogy az anarcholiberalista felfogások már oda hatottak, hogy a marxizmus propagandája, a marxista nevelés, az ideológia rossz hangzású fogalommá vált nem egy magát marxistának érző és tudatosan valló környezetben. Nem egy esetben kizárólag úgy értelmezték az ideológiát, ahogyan azt a terminust Marx és Engels értelmezte és használta a maga idejében, a tudományos szocializmust megelőző idealista elméletek jelzésére tartva fenn az „ideológia" terminust. Egyesek ezt a terminust a sztálini „ideológiai munka" manipulatív, az osztálytól elidegenedett hatalmi központjainak erősítését szolgáló tevékenységgel hozták kapcsolatba. Az ideológiát valahogy a szükséges rossz, a forradalmi munkásmozgalom polgári értelemben vett zabigyereke sorába vették nem is néhányan nálunk, mert úgy tekintettek az ideológiára mint a nem tudományos, illetve nem eléggé tudományosan megalapozott társadalmi tudat megnyilvánulási formájára. Valahogy úgy, mint a szükséges rosszra, amelyre a forradalmi munkásmozgalomban azért van szükség, mert a marxista tudomány még képtelen minden kérdésre igaz, tudományos feleletet adni, és ezért a hiányzó világkép kifoltozására (legalább is ideiglenesen, amíg a tudomány azt meg nem erősíti vagy meg nem cáfolja) jól jön az osztály és társadalom gyakorlati tevékenysége számára az ideológiai képzet is, amely ugyan kifejezi az osztály általános történelmi érdekeit és

törekvéseit, de mégiscsak ösztönös osztálytudat, aminek lehet, de nem kell feltétlenül helyes társadalmi tudatot kifejeznie.

Véleményem szerint az imént vázlatosan ismertetett gondolatmenet csak látszólag tartja magát csökönyösen a tudományossághoz, mert magát a marxizmust sem tárgyalja a marxista tudományosság értelmében kellő tudományossággal. Ez a gondolatmenet valójában a marxizmust egyszer s mindenkorra megállapított tanításnak és dogmarendszernek tekinti, illetve olyannak, ami valamikor azzá épül ki. Az ilyen felfogás ellen, különben a JKSZ programja (magyar nyelvű II. kiadás 225—226. old.) Lenint idézve szembehelyezkedik:

„Semmi esetre sem tekintünk úgy Marx elméletére, mint valami befejezett és sérthetetlen műre. Ellenkezőleg, az a meggyőződésünk, hogy Marx elmélete csak az alapkövét tette le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak tovább kell mozdítaniuk minden irányban, ha nem akarnak elmaradni az élet mögött ... Nem állítjuk, hogy Marx vagy a marxisták egészen konkrétan ismerik a szocializmushoz vezető utat. Ez badarság. Ismerjük ennek az útnak az irányát, és tudjuk, milyen osztályerők vezetnek hozzá, de konkrétan, a gyakorlatban azt csak milliók tapasztalata mutatja majd meg akkor, ha munkához látnak."

De ugyanakkor amikor Lenin a marxizmust ilyen határozottan antidogmatikusan határozza meg (Iszkra 1902. II. 1.; Lenin Művek, Bp. 1953., 353. oldal) a tudományos szocializmus tanítását, vagyis a marxizmust, mint „proletár ideológiát" definiálja, amelynek propagálása a forradalmi munkáspárt számára állandó feladat. Természetesen Lenin most említett cikkében a politikai harc és az ideológia propagálásának kapcsolatát tárgyalja, de ez vonatkozik a jelenkor munkásmozgalmára is. (A saját helyzetünket említem, de Kallós M. tanulmánya alapján ítélve a romániai kommunisták és bizonyára más forradalmi munkáspártok esetére is vonatkozik.) A legérzékenyebb és megkerülhetetlen harc az úgynevezett alsóbb szintű ideológiák: a politikai eszmék, a jogi tudat, a társadalmi viselkedésre vonatkozó erkölcsi tudat terén közvetlenül és szembetűnően jelentkezik. Itt jut kifejezésre a proletariátus szemszögéből osztályidegen befolyás. A szocialista társadalom esetében, ezen a területen jut közvetlenül kifejezésre a társadalom még meglevő osztályjellege. Tehát az osztályharc is szembetűnőbb az alsóbb szintű ideológiák területén, mint mondjuk, a magasabb szintű ideológiák esetében, anélkül, hogy a filozófia, a művészetek, a vallás aránylag autonóm helyzetét a marxi társadalmi felépítmény és társadalmi alap gondolati apparátusa szempontjából osztályharc-mentesnek, vagy osztályfelettinek képzelhetnénk el.

A már idézett levélrészletben használt — és mint kifejezés és tevékenység bizonyos mértékben „rehabilitált" terminus —, az ideológiai munkát jelenti, nemcsak ideológiai harcot. Lényeges, hogy figyelembe vegyük, kik felé irányul, helyesebben: kiket ölel fel, kik annak tevőleges részesei. Az anarcholiberalizmus hordozói igencsak ágáltak minden ideologizálás, elsősorban az egyértelmű ideológiai identifikálás és a társadalmi kérdések felesleges politikai színezése ellen. Sok esetben valóban a konzervatív, az etatizmusra felesküdött megrekedt tudatú emberek hajlamosak voltak ott is politikai kérdést látni, vagy igyekeztek azt úgy feltüntetni mint politikai kérdést, ahol kézenfekvő szervezeti, termelési vagy szűkebb értelemben vett gazdasági kérdésről volt szó. De sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy a szocialista társadalom, a mi önigazgatású szocialista társadalmunk is, még mennyire osztály-jelleggel bíró társadalom, a proletárdiktatúra meghatározott formájú megvalósulása. Maga a munkásosztály sem fedhetetlen, szent és makulátlan uralkodó osztály. Nemcsak azért, mert a kapitalizmusban — ahogyan azt

még Marx leszögezte — emberi mivoltától legelidegenedettebb osztály a kapitalista társadalom proletariátusa, hanem méginkább azért, mert az olyan nyílt társadalomban, mint amilyen a mi szocialista társadalmunk, a szociális mobilitás olyan erőteljesen kifejezett, hogy sok ember már egészen más, megváltozott társadalmi körülmények közé kerül, de társadalmi tudata ezt a gyors változást képtelen kellő gyorsasággal követni, és ezért még előbbi helyzetének megfelelő mentalitás és értékrendszer szerint szabja meg már megváltozott új helyzetében magatartását, értékeli környezetének eseményeit.

A JKSZ programja (vagy tizennégy éve hoztuk meg) mai helyzetünkre is igen életesen vázolja nem is egy helyen a szocialista társadalmak belső ellentmondásait, de főleg saját önigazgatású jugoszláv szocialista társadalmunk ellentmondásait (lásd: második magyar kiadás, különösen 224. és 240—241. oldal). Ha talán valakinek kellemesebb is a konfliktus nélküli társadalmunk ábrándjába ringatnia magát — különösen ha egyéni helyzete olyan kedvező, hogy ez még amiatt is „kifizetődő" számára —, a rideg valóság más. Talán emlékeztetőül hadd idézzem az egyik ilyen JKSZ programbeli szövegrészletet:

„. . . . társadalmi valóságunkban antiszocialista erők is vannak; ezek vagy a hazánkban azelőtt uralkodó társadalmi-politikai viszonyok maradványai, vagy pedig az anyagi és társadalmi-gazdasági alap elégtelen fejlettségének vetületei.

Az antiszocialista irányzatok gyökerei és hordozói:

— a hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok tagjai, a kapitalista irányzatok hordozói a falun, a munkásosztály kis létszáma és a kistulajdonos ösztönösség törekvései, az egyház reakciós elemei, az idegen ügynökségek és az idegen reakciós hatások;

— a társadalom bizonyos rétegeinek eszmei és politikai elmaradottsága, amely az anyagi elmaradottság, a primitivizmus és a múlt reakciós eszmei öröksége talaján jelentkezik és újul meg;

— Jugoszlávia egyes részei gazdasági és kulturális fejlettségének egyenetlensége; ez bizonyos ellentéteket vált ki, amelyek sovinizmust, partikularizmust, önzést és más maradi irányzatokat szülnek és táplálnak;

— a bürokratizmus mint társadalmi jelenség és maradi irányzat, amely hátrányosan hat a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, és arra törekszik, hogy államkapitalista értelemben eltorzítsa őket; a szocialista demokrácia fejlődésével szemben tanúsított ellenállás bizonyos formái; az elszakadás a dolgozó tömegektől, a karrierizmus, az ösztönszerű törekvés külön kiváltságok megtartására és megszerzésére;

— a kispolgárság és a kispolgári értelmiség bizonyos rétegeinek távlattalan individualizmusa és romboló anarchizmusa, amely gyakran ál-liberalizmussal és „haladó jelleggel" kérkedik, voltaképpen pedig passzív, megvető viszonyt hirdet az élet és a társadalom problémái iránt, és gyakran reakciós erők pozícióira süllyed.

Társadalmi életünk antiszocialista jelenségei, akár a múltból, akár saját talajunkból fakadnak, szűntelenül kikezdenek egyes kommunistákat is, és kisebb vagy nagyobb mértékben felbukkannak a Kommunista Szövetség munkájában is."

Bizonyára nem egy olvasónk megállapítja majd magában, hogy valóban instruktív a JKSZ programja imént idézett részlete. De feltehetjük a kérdést: az ideológiai munka még közelmúltban fennálló állapotában ki vette kézbe a JKSZ programját azzal a szándékkal, hogy elmélyítse és kiegészítse marxista tájékozottságát? Hisz sekélyes gyakorlatiasságunkra még a közelmúltban is jellemző volt, hogy amikor az új KSZ tagoknak ünnepélyes keretek között nyújtották át a pártkönyvecskét és gratuláltak, rendszerint a JKSZ statútumával ajándékozták meg őket, tehát azzal a könyvecskével amelyből megtudhatta a JKSZ szervezeti felépítését és azt, hogyan kell neki viselkednie. Nemigen volt példa arra hogy a JKSZ programját nyomtuk volna kezébe,

hogy pontosabban tudja, milyen közös célokért kell harcolnia, és hogy miért kell ezekért a közös céljainkért harcolnia mint kommunistának.

A helyes társadalmi tudat kialakítása sokrétű folyamat, de mint látni fogjuk, a tervszerű, tudatos tevékenység nélkül maga a munkásosztály megreked, ahogyan Marx még 1847-ben megjelent, Proudhonnal kapcsolatos munkájában, A filozófia nyomorúságában írta, hogy amikor a munkástömeg „a tőkével szemben már osztály, de önmaga számára még nem az" mindaddig, míg a megfelelő osztályöntudatával nem rendelkezik (K. Marx és F. Engels művei, 4. kötet, Bp. 1959. 172. oldal). (Az 1885-ös első német kiadásban E. Bernstein és K. Kautsky fordításában, F. Engels szövegátnézésében: So ist diese Masse bereits eine Klasse gegenüber dem Kapital, aber noch nicht für sich selbst. In dem Kampf... findet sich diese Masse zusammen, konstituiert sich als Klasse für sich selbst.)

Ezt a tudatos és szervezett tevékenységet, amelyet lehetetlen elválasztani, vagy egyenesen szembeállítani a forradalmi társadalmi gyakorlat tudatformáló jelentőségével, nevezhetjük ideológiai munkának is. A mostani lemaradás időszakában — mint már kifejtettem — nem egy tudósunk egyenesen kerülte az „ideológia" terminusát. Tulajdonképpen folyóiratunk 1972. évi 1—2. kettős számában a készülő 5. és 6. szám cikkei között azonos címmel jelzett írásom csak címében azonos az akkor már első változatában elkészült munkámmal. Elsődlegesen Ratković professzor munkásságának és nemrég megjelent könyvének (R. Ratković: Ideologija i politika, Bgd. 1971.) szenteltem dolgozatomat, egy tudós munkásságának, aki két évtizeden keresztül (akkor is amikor ez nem volt sokak számára izgató téma) kitartó következetességgel és tudományos igénnyel foglalkozott az ideológia elsősorban szociológiai problémakörével. Az események és folyóiratunk szerkesztési szempontjai indokolták, hogy előbb a társadalmi tudat kérdéseit egészen időszerű hangvétellel tárgyaljam, azzal, hogy kötelezettségemet Ratković profeszor könyve iránt egy későbbi írásban rójam le.

Valójában nem vagyok híve az argumentatio ad hominem módszerének (ezt már leszögeztük Várady Tiborral, mint a Fórum Lenin-könyvének szerkesztői), de a felsorakoztatott érvek gazdagsága mégiscsak, legalább részben indokolja, hogy idézzem Lenin 1902 elején Stuttgartban megjelent Mi a teendő? című könyvének hosszabb részletét. Lenin a marxizmus ökonomista determinista vulgarizálása ellen küzd, közben az itt idézett részletben K. Kautskyt is idézi (Die Neue Zeit, 1901—1902, XX. évfolyama, I. kötet, 3. szám, 79. oldal), aki akkor még nem volt revizionista és a nyugat-európai marxisták egyik legtekintélyesebb személyisége volt. Ime az idézet (Lenin, Művei, 5. kötet, Bp. 1953, 394—398. oldal) a Mi a teendő? című Lenin-könyvből:

„... Ez azt mutatja, hogy a „Rabocsaja Miszl" kezdetétől fogva — anélkül, hogy tudatában lett volna — a „Credo" programját igyekezett megvalósítani. Ez azt mutatja (amit a „Rabocseje Gyelo" sehogy sem tud megérteni), hogy *mindennemű* meghódolás a munkásmozgalom ösztönössége előtt, a „tudatos elem" szerepének, a szociáldemokrácia szerepének mindennemű lekicsinylése egyszersmind *azt jelenti, hogy erősödik a burzsoá ideológiának a munkásságra gyakorolt befolyása, teljesen függetlenül attól, hogy az, aki lekicsinyli, maga óhajtja-e ezt vagy sem.* Mindazok, akik „az ideológia túlbecsüléséről", a tudatos elem szerepének túlzásáról stb. stb. beszélnek, azt képzelik, hogy a tisztán munkásmozgalom önmaga is ki tudja dolgozni és ki is dolgozza önálló ideológiáját, mihelyt a munkások „kiragadják sorsuk intézését a vezetők kezéből." Ez azonban nagy tévedés. A fentebb mondottak kiegészítéséül idézzük még Kautskynak az osztrák szociáldemokrata párt új programtervezetéhez fűzött nagyon helyes és fontos megjegyzéseit:

„Némely revizionista kritikusunk véleménye szerint Marx azt állította, hogy a gazdasági fejlődés és az osztályharc nemcsak a szocialista termelés előfeltételeit teremti meg, hanem közvetlenül létrehozza a szocializmus szükségszerűségének *felismerését* is (K. Kautsky kiemelése). És ezek a kritikusok mindjárt elő is hozakodnak azzal az ellenvetéssel, hogy noha Anglia áll a kapitalista fejlődés legmagasabb fokán, az összes modern országok közül éppen Anglia áll legtávolabb ettől a felismeréstől. Az új tervezet alapján azt lehetne hinni, hogy az osztrák programbizottság is osztja ezt az ilymódon megcáfolt, állítólag ortodox marxista nézetet. A tervezet ugyanis azt mondja: „Minél jobban növekszik a proletariátus a kapitalizmus fejlődésével, annál inkább kénytelen és képes felvenni a harcot a kapitalizmus ellen." A proletariátus a szocializmus lehetőségének és szükségszerűségének „tudatára ébred" stb. Ebben az összefüggésben a szocialista tudat a proletár osztályharc szükségszerű, közvetlen eredményének látszik. Ez azonban nem így van. Magától értetődik, hogy a szocializmus mint tanítás, éppúgy a mai gazdasági viszonyokban gyökerezik, mint a proletariátus osztályharca, éppúgy, mint ahogy az utóbbi is a tömegeknek a kapitalizmus szülte szegényége és nyomora elleni harcból ered, a szocializmus és a proletariátus osztályharca azonban nem egymásból, hanem egymás mellett, de különböző feltételek alapján keletkezik. A modern szocialista tudat csak mély tudományos belátás alapján keletkezhetik. Valóban, a mai közgazdasági tudomány éppúgy előfeltétele a szocialista termelésnek, mint például a mai technika, de a proletariátus a legjobb akarattal sem tudja létrehozni sem az egyiket, sem a másikat, mert mindkettő a mai társadalmi folyamatból keletkezik. A tudomány hordozója azonban nem a proletariátus, hanem a *polgári értelmiség*" (Kautsky kiemelése); „a modern szocializmus is e réteg egyes tagjainak agyában született meg, ők adták tovább szellemileg kiváló proletároknak, akik aztán ott, ahol a viszonyok megengedik, beviszik a proletariátus osztályharcába. A szocialista tudat tehát olyasvalami, amit kívülről vittek be (von aussen Hineingetragenes) a proletariátus osztályharcába, nem pedig olyasmi, ami abból spontán (urwüchsig) fejlődött ki. Ennek megfelelően a régi hainfeldi program igen helyesen mondja, hogy a szociáldemokrácia feladata: a proletariátust helyzetének és feladatának *tudatára ébreszteni* (szó szerint: eltölteni helyzetének és feladatának tudatával). Nem volna szükség erre, ha ez a tudat magától következnék az osztályharcból. Az új tervezet ezt a tételt a régi programból vette át és hozzátoldotta a fent idézett tételhez. Így azonban teljesen megszakadt a gondolatmenet . . . "

Ha tehát szó sem lehet a munkástömegek által mozgalmuk folyamán kidolgozott önálló ideológiáról,

(Itt Lenin a következő hosszabb lábjegyzetet közli: Ez persze nem jelenti azt, hogy a munkások nem vesznek részt az ideológia kidolgozásában. De nem mint munkások vesznek részt benne, hanem mint a szocializmus teoretikusai, mint Proudhonok és Weitlingek, más szóval: csak akkor és csak annyiban, amennyiben kisebb-nagyobb mértékben sikerül elsajátítaniuk és előbbrevinniük koruk ismereteit. És hogy a munkásoknak *gyakrabban sikerüljön ez*, ahhoz általában az szükséges, hogy minél jobban gondoskodjunk a munkások tudatossági színvonalának emeléséről, és hogy a munkások ne zárkózzanak be a *„munkásoknak való irodalom"* mesterségesen szűkített keretei közé, hanem tanulják meg egyre jobban elsajátítani az *általános irodalmat*. Sőt, „ne zárkózzanak be" helyett helyesebb volna azt mondani, hogy ne zárják be őket, mert maguk a munkások mindent elolvasnak, még azt is el akarják olvasni, amit az értelmiség számára írnak, és csak egyes (rossz) intellektuelek gondolják, hogy „a munkásoknak" elég, ha a gyári állapotokról beszélnek nekik és rég ismert dolgokon kérődznek.)

akkor a kérdés *csakis így* tehető fel: burzsoá vagy szocialista ideológia? Itt nincs középút (mert az emberiség semmiféle „harmadik" ideológiát nem dolgozott ki, és mert általában egy osztályellentétektől marcangolt társadalomban sohasem lehet osztályon kívüli vagy osztályok feletti ideológia). Ezért a szocialista ideológia *mindennemű* lekicsinylése, *mindennemű mellőzése* egyszersmind a burzsoá ideológia erősbítését jelenti. Ösztönösségről beszélnek. De a munkásmozgalom *ösztönös* fejlődése éppen oda vezet, hogy a munkásmozgalom a burzsoá ideológia befolyása alá kerül, *éppen* a „Credo" *programjának vonalán halad*, mert az ösztönös munkásmozgalom nem egyéb, mint trade-unionizmus, Nur-Gewerkschaftlerei, a trade-unionizmus pedig éppen azt jelenti, hogy a burzsoázia eszmeileg leigázza a munkásságot. Ezért feladatunk, a szociáldemokrácia feladata az, hogy *harcoljunk az ösztönösség ellen*, hogy a munkásmozgalmat *eltérítsük* a trade-unionizmustól, amely ösztönösen a burzsoázia szárnyai alá igyekszik, és vonjuk a forradalmi szociáldemokrácia szárnyai alá. Ezért az „Iszkra" 12. számában megjelent „ökönomista" levél íróinak az a frázisa, hogy a leglelkesebb ideológusok semmiféle erőfeszítése sem képes letéríteni a munkásmozgalmat arról az útról, amelyet az anyagi elemek és az anyagi környezet kölcsönhatása határoz meg, *teljesen egyértelmű a szocializmus feladásával*, és ha a levél írói bátran és következetesen végig tudnák gondolni azt, amit mondanak, mint ahogy mindenkinek végig kell gondolni gondolatait, aki az irodalmi és társadalmi tevékenység porondjára lép, akkor nem maradna más hátra számunkra, mint „üres kebellel és ölbetett kézzel vesztegelni" és . . . átengedni a tettek mezejét Sztruve és Prokopovics úréknak, akik a munkásmozgalmat „a legkisebb ellenállás vonalán", vagyis a burzsoá trade-unionizmus vonalán vonszolják, vagy pedig Zubatov úréknak, akik a papi és csendőri „ideológia" vonalán rángatják.

Emlékezzünk Németország példájára! Mi volt Lassalle történelmi érdeme a német munkásmozgalomban? Az, hogy *letérítette* ezt a mozgalmat a haladópárti trade-unionizmus és a kooperativizmus útjáról, amelyen ösztönösen elindult (*a Schulze-Delitzschek és a hozzájuk hasonlók szíves közreműködésével*). Ennek a feladatnak a teljesítéséhez egészen másra volt szükség, mint az ösztönös elem lekicsinyléséről, a folyamat-taktikáról, az elemek és a környezet kölcsönhatásáról stb. szóló fecsegésre. *Ehhez elkeseredett harcra* volt szükség *az ösztönösség ellen*, és csak egy ilyen, sok-sok évig tartó harc eredményeképpen lehetett elérni például azt, hogy Berlin munkáslakossága a haladó párt támaszából a szociáldemokrácia egyik legszilárdabb erődjévé vált. És ez a harc korántsem ért véget, még most sem . . ."

Számunkra mostani helyzetünkben Lenin akkori álláspontja és érvelése legalább két vonatkozásban támasztja alá a jelenlegi ideológiai munkára vonatkozó politikai döntéseket és részben már foganatosított szervezési erőfeszítéseket. Az egyik a *spontaneitás kérdése* a helyes szocialista társadalmi tudat kialakításával kapcsolatban, a másik körülmény az ideológiai munka, az ideológia terjesztése, pontosabban: a szocialista társadalmi tudat *munkát, személyes erőfeszítést igénylő* volta, még akkor is, amikor nem elvont, tudományos szinten műveljük, hanem a mindennapi élettel és osztályharccal kapcsolatban, azzal a szándékkal, hogy megvilágítsa a mindennapok valóságát, hogy tudatosuljanak a mostani és a soron következő társadalmi folyamatok.

Az önigazgatásba, mint átfogó szocialista termelési viszonyra alapított társadalmunkba, lényegesen beépült a marxizmus-leninizmus dogma-ellenes volta. Nemcsak a gondolkodás, a valóság társadalmi viszonyainak felkutatásában, de társadalmi viszonyaink építésében, ahogyan a felmerült kérdésekre keressük a megfelelő megoldást, mindenütt jelen van a beskatulyázottságtól, a kész sablonoktól való idegenkedés, és az igyekezet, hogy a marxizmust útmutatásként az akcióra alkotó módon alkalmazzuk.

Nem ritkán, saját társadalmunk sem kivétel, a spontaneitás vulgarizált értelmezésével találkozunk. Ez a vulgarizált felfogás a tanulást és a tanulmányozást háttérbe szorítja, és a „józan ész logikájára" (amely rendszerint a nem dialektikus gondolkodást jellemzi; V. Korać szerint „a lusta gondolkodást" jelenti) és az osztályösztönre épít.

Érzékeltetésképpen — ezzel utalunk a kérdés anarcholiberalisztikus vulgarizálási módjára, amelyre környezetünkben is találunk példát —, hivatkozom Lenin már idézett két gondolatára. Ugyanis az a Lenin, aki a marxizmusról szószerint (a sikeres szocialista forradalom előtt) azt írja, hogy badarság lenne azt hinni, hogy Marx és a marxisták ismerik konkrétan a szocializmushoz vezető utat, és hogy ezt az utat csak akkor ismerhetik majd, ha „milliók tapasztalata mutatja" azt meg, amikor ezek a milliók „munkához látnak", — a szocialista osztálytudat szervezett kialakítását, az „ideológiai munkát" amely a mindennapok osztályharcához és a forradalmi küzdelemhez kapcsolódnak, egységes, dialektikusan egymásba fonódó folyamatként kezeli és irányítja, a forradalom előtt és a forradalmi időszakban is.

A mi programunk már a jugoszláviai szocialista építés tízéves tapasztalatából kiindulva számol a spontaneitással a helyes társadalmi tudat kialakításában, de igen realisztikusan (második magyar kiadás, 224. oldal) tárgyalja ezt a kérdést. A JKSZ programja világosan kétféle össztönszerűséget különböztet meg, és leszögezi:

„Amennyiben minden objektív valóság, törvényszerűségeinek erejénél fogva, ösztönszerű hatást fejt ki, úgy társadalmi valóságunkban kétféle ösztönszerűségről beszélhetünk: kistulajdonos és bürokratikus ösztönösségről, amely magában foglalja mindazt, ami örökölt, maradi és elavult, vagyis ami visszahúz, és szocialista ösztönösségről, amely a szocialista társadalmi viszonyok talajából nő, és objektív törvényszerűség erejével hat a társadalmi létre és az emberek tudatára abban az értelemben, hogy haladó irányban megváltoztatja őket."

Valójában ma is csak ismételten megállapíthatjuk, hogy nálunk a forradalmi munkásmozgalom már akkor ilyen szabatosan és marxista módon volt képes megfogalmazni ezt a különben szövevényes kérdést. Mégis, nem is egyszer, felszínre jutottak olyan téves nézetek és ábrándok, amelyek szerint azok a nemzedékek, amelyek már a mi szocialista önigazgatási rendszerünkben szület-

tek, nevelődtek és cseperedtek fel, illetve azok, akik fölzárkóztak az önigazgatók milliós seregéhez, és mint szocialista önigazgatók ismerték meg a társadalmi termelési viszonyokat, azoknak a társadalmi tudata alapjában véve csakis helyes, és lényegében szocialista tudat lehet. Mondani sem kell, hogy az ilyen ábrándokat politikai életünk és társadalmunk egészében ismételten igen határozottan és igen hangosan megcáfolta.

Akármennyire igaz, hogy az említett tévhiteket társadalmunk határozottan visszautasította, ha ma önbírálólag vizsgáljuk, gyakorlatunkat (a JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája szeptemberi levele ezt kérhetetlenül napirendre tűzi), megállapíthatjuk, hogy a spontaneitás elítélése sokkal inkább verbális volt, szavakban történt, még azután is, hogy a JKSZ választmánya II. ülésének akcióprogramja a sokrétű ideológiai munkát hangsúlyozottan sürgős feladatként kiemelte azzal, hogy (II. rész, 8. pont) „Okvetlenül le kell küzdeni az eszmei és elméleti munkában megnyilvánult számottevő lemaradást."

Valójában a spontaneitás téves értelmezéséhez kapcsolódnak a helyes társadalmi tudat kialakítása kérdésében megyilvánuló tarthatatlan felfogások. Ezek a felfogások, nem is olyan nehezen felfedhetően, a dologkerülők és a dolgozókkal manipulálni kívánó techno-bürokrata rétegek „ideológiája". Ezt a felfogást lumpenproletár felfogásnak is nevezhetjük, noha hirdetőinek legnagyobb része a felületes értelmiség köréből, a felületesen urbanizált embereknek fogyasztói mentalitásának rabjai és a nemkreatív fogyaszói kultúra sekélyes bűvkörében élő nyárspolgári beállítottságú (idős és fiatal) egyedeiből verődnek össze. Az ilyen dologkerülő ember saját társadalmi tudatát is dologkerülő módon, „dióhéjban" kivonatolt egyetemi jegyzetek jegyzeteiből, vagy intellektuális erőfeszítést nem igénylő „közérthető brosúra útján" szerzi; esetleg úgy, hogy végighallgatja valamilyen fellelős egyéniség előadását (különösen ha válogatott helybeli közönségnek szól, és ő is rákerül a kiválasztottak jegyzékére), esetleg a képernyőről az otthoni kedélyes és szokásos tévézéssel egybekapcsolva.

A másik, a techno-bürokrata rétegre jellemző felfogás lebecsüli az ideológiai kérdések iránt szerintük csekély érdeklődést mutató „melósokat". Erről ők maguk a gyakorlatban is meggyőződhettek, amikor kötelességből, „direktívára" vállalkoztak némi ideológiai fejtágításra alantasaik irányában. Ezek a gyakorlati érzékkel rendelkező vezető beosztásu emberek (rendszerint ezek köréből kerül ki az a réteg, amely a spontaneitást ilyen gyakorlatias és technokrata módon értelmezi a helyes társadalmi tudat kialakításában) rájöttek, hogy környezetükben marxistának és eszmei szempontból jártasnak tekinthetik őket anélkül, hogy marxizmusból komolyan tovább képeznék magukat. Sokkal praktikusabb számukra, ha különböző beszámolókra összpontosítják figyelmüket, azokat is megfelelően szelektálva. Ilyen módon nálunk felcseperedett egy bizonyos közép-gárda (korra és beosztásra nézve egyaránt középgárdának nevezhető réteg), amelyik a marxista képzés terén erősen lemaradt. Egész intellektuális tápláléka a „referátum-irodalom" volt, amelyet módjával olvasott, vagy amelyet sajátmagának, esetleg valamilyen „munkacsoport" tagjaként mások számára valamilyen már előbb létező referátumból összekonfekcionált. Félreértés ne essék, e sorok írója nem rosszalja a beszámolók tanulmányozását, sőt még azok átszabdalásával (az idézésről gyakran megfeledkeznek) újabb beszámoló előallítását sem tartja haszontalan foglalatosságnak (hisz némileg ez az írás is gyakorlatban példázza írója ebbéli felfogását).

A probléma ott kezdődik, ha valaki számára a beszámolóirodalommal

kimerül a társadalmi, eszmei és ideológiai tárgyú olvasmányok anyaga. Az ilyen ember azután szükségszerűen degradálja a nálánál szerényebb általános műveltségű és nehezebb körülmények között tanuló és művelődő munkatársainak eszmei képzését. Az ilyen módon marxista felkészültséget szerzett ember nehezebben serkent másokat arra, hogy marxistaként képezzék magukat, előteremtve számukra a kedvezőbb lehetőségeket, saját személyes segítségnyújtásukkal is a vitákban és konzultációkban.

Az eszmei képzés és a dolgozók (vagy nevezzük, ahogy akarjuk) képességeinek lebecsüléséhez tartozik még egy jelentős dolog, ami nálunk most vált ismét időszerűvé: a brosúra-irodalom, a népszerűsítések túlbecsülése.

Kétségtelen, hogy az ideológiai munka általános elhanyagolása (elsősorban a valóságban való elhanyagolása, mert sokkal kevésbé hanyagoltuk el a szavakban való hangoztatást) sok esetben kifejezésre jutott a kiadói politikában, többek között a jó népszerűsítések hiányában, de méginkább abban, hogy a kiadásra kerülő marxista irodalomnak igen gyér volt a keletje. Természetes, hogy amikor hiányos az eszmei nevelés szervezettsége, az egyéni érdeklődésre és a marxista önművelődésre sem hathat ez a körülmény kedvezően, mégha sokat hangsúlyoztuk is az ilyen művelődés minőségi (valóban minőségi) voltát, és ha hitegettük is önmagunkat azzal, hogy már eljutottunk oda, hogy — a fiatal kommunisták és az egészen szegényes általános műveltségű kommunista és nem kommunista önigazgatók kivételével —, az ideológiai munka súlypontja az egyéni marxista önművelődésre terelődött át. Ebben a helyzetben valóban kevés volt a kiadott marxista népszerűsítő munka, de kevés volt a hozzáférhető brosúra, a népszerű nyomdatechnikai kivitelezésű és megfelelő árú kiadvány általában. Ez egyaránt vonatkozik a marxizmus klasszikusainak, valamint a jelenkori marxista tudósok és szakírók kisebb lélegzetű munkájára éppúgy, mint a népszerűsítések brosúra alakban megjelenő formájára.

Ma ezt nem kell külön bizonyítani, amikor az eszmei nevelés terén előállt lemaradás behozása közvetlen feladatunk, amikor az eddiginél tömegesebb, szervezett nevelési formákat kell sürgősen beindítani az ilyen brosúráknak és a nagy példányszámban megjelenő marxista, népszerűsítő sajtótermékeknek nagy szerepük van. Most, amikor kibontakozóban van nálunk a népszerűsítő, marxista irodalom tömegesebb megjelenése, és ez reméljük (ha idővel valamivel módosított formában, többek között lenyesegetve a szerzők üzletieskedését is, ami ellen már nyilvánosan is szót emeltek) állandó jelenség lesz, már most szükséges, hogy a népszerűsítést a maga fontosságában értékeljük.

A már idézett szövegrészletből Lenin egyik gondolatmenetét ismétlem meg, amelyben a munkások világnézeti nevelésének és művelődésük szükségességéről ír, mert ez a gondolatmenet mostani helyzetünkben is figyelemre méltó (a kiemelések Lenintől):

„... Ahhoz általában az szükséges, hogy minél jobban gondoskodjunk a munkások tudatossági színvonalának emeléséről, és hogy a munkások ne zárkózzanak be a *„munkásoknak való irodalom"* mesterségesen szűkített keretei közé, hanem tanulják meg egyre jobban elsajátítani az *általános irodalmat*. Sőt, „ne zárkózzanak be" helyett helyesebb volna azt mondani, hogy ne zárják be őket ..."

Hasonlóan ítéli meg a dolgokat Engels Londonban 1890. szeptember 21—22-én keltezett és J. Blochnak írt levelében, amelyben a marxista társadalomelmélet legalkalmasabb elsajátítási módszeréről ír. (Az agg Engels itt nemcsak a munkásokat tartja szem előtt, de talán említeni sem kellene, hogy az imént idézett 1902-ből származó lenini gondolatmenet nem jelenti Engels

álláspontjának egyszerű alkalmazását a munkások eszmei nevelése dolgában, illetve ahogyan Lenin írja „tudatossági szintjének emelésére", hisz akkor ez a levelezés még ismeretlen volt). Engels említett levelében többek között ezt tanácsolja:

„... Arra kérem önt, hogy ezt az elméletet eredeti forrásmunkákon és ne másodkézből tanulmányozza —, ez így valóban sokkal könnyebb. Marx nem írt semmi olyasmit, amelyben ennek az elméletnek ne lett volna szerepe. De különösen „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" című munkája erre rendkívüli példa. Hasonló módon erre gyakran utal „Tőkéjében" is: „Továbbá figyelmébe ajánlom saját írásaimat is: „Anti-Dühring" és „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása", amelyben a történelmi materializmust részletesebben fejtettem ki, mint ahogyan, amennyire ez előttem ismeretes, bárki addig még megtette volna."

Nem véletlenül idéztem Lenint, és különösen Engelst, aki olyan fontosnak tartja, hogy a marxista társadalomelméletet ne másodkézből való irodalomból sajátítsák el, sőt hangsúlyozza, hogy az eredeti forrásmunkák alapján még „sokkal könnyebb is". Saját egyetemi oktatói gyakorlatomban sajnos túlontúl gyakran találkoztam jóhiszemű emberekkel, akik a mi általános antidogmatikus légkörünkben hangsúlyozzák és munkaterveikbe iktatják „a marxizmus alkotó módon való továbbfejlesztését", miközben arra nem is gondolnak, meg sem teszik, hogy valamicskét tanulmányozzanak, figyelmesen elolvassanak, abból az Engels-említette „eredeti forrásmunkákból". Meg kell értenünk, hogy a tudásszervezés valóban munkát és erőfeszítést igényel. Természetesen előnyben van az, aki az elméletet és a gyakorlatot alkotó módon kapcsolhatja — ez már a jó öreg Comenius Ámos János óta általában ismert —, és e tekintetben a munkások, az önigazgatók nálunk bizonyos előnyben vannak. De a marxizmust „alkotó módon továbbfejleszteni" vagy „alkotó módon alkalmazni" lehetetlen egy bizonyos minimális szintű tényleges tudás nélkül. Megfelelő megértés nélkül „a lusta gondolkodási mód", a „józanész logikája" alapján csak vulgarizálhatjuk a marxizmust, valójában revízió alá vesszük módszerét és lényegét, és gyakorlatunk is csak névleg, szavakban lesz összhangban az alkotó és forradalmi jellegű marxizmussal. Engels 1890-ben a svájci Joseph Bloch-nak írt és már idézett levelében a következő szavakkal ítéli el a korabeli felületes marxista publicistákat:

„... De sajnos, igen gyakran hiszik azt, hogy egy új elméletet teljesen megértettek és minden további tanulmányozás nélkül alkalmazni tudnak, mihelyt annak fő tételeit — és ezeket sem mindig helyesen — elsajátították. Ezt a szemrehányást kell tennem néhány újabb „marxistának", akik bizony jónéhány fura dolgot irkáltak ..."

Ami a fura dolgok irkálását illeti, bőven találhatnánk példát saját tájékunkon is, az utóbbi évben e helyes társadalmi tudat kialakításának témájára írt közleményekben. Persze az ilyen komoly szándékkal és komolytalan tartalommal írt oktató szándékú irodalomnál sokkal lényegesebb, hogy mi történik a gyakorlatban. A gyakorlatban viszont valóban komoly és távlatos dolgok történnek. Korántsem az a lényeg, amiről nem is egy egyetemi oktató úgy ír, hogy — miközben indokoltan elveti a helyes társadalmi tudat kialakítását illetően a spontaneitás túlbecsülését és fetisizálását —, átesik annak a bizonyos lónak a másik oldalára, mert a helyes társadalmi tudat formálását majdnem kizárólag oktatási hatáskörbe utalja, és a jelentkező szocialistaellenes jelenségeket is hajlamosak az eszmei oktatás hiányaira szűkíteni. Ezeket gúnyolja R. Supek (Praxis, 1972. év, 3—4. szám, 327. oldal), azzal, hogy az így gondolkodó iskolamesterek és tanárocskák körében, akik hiva-

talból „a marxizmust tanítják", növekedni kezdett az izgalom és nyugtalanság — méghozzá két indítékból. Az egyik indíték abbeli félelmükből ered, hogy felelősségre vonják majd őket az eddig végzett munkájuk kis hatásfoka miatt. A másik indíték meg abból (ahogy R. Supek fogalmazza), a számunkra örvendetes körülményből eredt, hogy amikor már egyeseknek úgy tűnt, hogy kiesnek az iskolai órarendekből mint „felesleges tehertétel" és „forradalmi maradvány", végrevalahára valakiknek az eszébe jutottak.

Persze a helyes társadalmi tudat kialakítása sokkal szövevényesebb folyamat, minthogy azt ilyen iskolamesteri logikával egyszerűen oktatással megoldhatnánk. A megoldáshoz vezető utak ma már világosabban rajzolódnak ki. Világosabb előttünk mint a társadalom előtt, a Kommunista Szövetség előtt mint a munkásosztály forradalmi élcsapata előtt, de a tanügyben dolgozók sokasága előtt, valamint az ideológiai és politikai munkába közvetlenül bekapcsolt tényezők előtt is. Már kialakult az elképzelés és a meglátása annak, hogyan valósíthatja meg ki-ki a maga hatáskörében, a maga tevékenységi szintjén a szükséges dialektikus egységet (ha úgy akarjuk: a visszacsatolás effektusát), a társadalmi gyakorlat, a munkásosztály társadalmi szerepének erősödése és a helyes társadalmi tudat, a munkásosztály forradalmi ideológiájának térhódítása között. Azt, amit a JKSZ elnöke és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája levelükben egészen közérthetően, egyszerűen a szavak és a cselekedetek összhangjával jelölnek meg.

Mert nyilvánvaló — elvben ezt nálunk sohasem vonták kétségbe a magukat marxistának vallók —, hogy a helyes társadalmi tudat kialakításának dolgában nemcsak a szilárd eltökéltség a lényeges. A meglevő társadalmi ellentmondásokról, a társadalmi erők viszonyáról is legalább azonos mértékben van szó. Lényeges a helyes társadalmi tudat kialakítása érdekében megtalálni, felszabadítani és határozottan kifejezésre juttatni azokat a társadalmi erőket, amelyek az adott körülményekben lendítenek a szocialista társadalmi viszonyokon, és egyben megfékezik azokat a visszahúzó, a szocializmust gátló és szocialistaellenes társadalmi erőket, amelyek a társadalmi viszonyokban és az emberek tudatában gátolják a tényleges szocialista fejlődést.

A mi esetünkben elsősorban a Kommunista Szövetség és szorosan ezzel kapcsolatban a munkásosztály társadalmi súlyát kétségbevonó erők hatásáról van szó. Ennek egy sajátos megnyilvánulása az önigazgatás tényleges kibontakozásának fékezése. Leszámítva a klasszikusnak mondható szocialistaellenes reakciót, a legtöbb zavart keltő tényező — ez számos felelős vizsgálódás egybehangzó megállapítása — a technokrata és bürokrata társadalmi csoportok hatásából ered. A JKSZ választmányának II. ülésén V. Vlahović vitaindítójában szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy az utóbbi években egybefonódtak a különféle önigazgatás ellenes erők, méghozzá úgy, hogy „élharcosaik és zászlóvivőik" a szélsőséges nacionalista erők voltak, de társadalmi hátteret ennek a jelenségnek és a keletkező elméleteknek „túlnyomórészt a technokrata és monopolista erők adtak".

Veljko Vlahović találóan hangsúlyozza, hogy a technokrácia nem menekül az elmélettől, de igen lényeges az a kérdés, hogy milyen elméletet fogalmaz meg, milyen módon vulgarizálja és revideálja a marxizmust. Ezért lényeges az osztályharc nálunk eszmei téren is, és az ideológiai harc nálunk realitás, szocialista önigazgatási társadalmunk adottsága. Ezen nem változtat a marxizmus antidogmatikus megközelítésében (a JKSZ programja szerint „nem dogmák rendszere") annak teljes elismerése, hogy a marxizmus nyílt rendszer, és nem adhat minden kérdésre kész és vitathatatlan megoldásokat (Lenin

szerint ismerjük az út irányát). A marxizmus minden nyíltsága ellenére mégis csak olyan tudományos rendszer, amelynek lényeges és alaptételei tudományosan annyira megalapozottak, hogy azok kétségbevonása — és ezt tűrte meg nálunk az anarcholiberális irányzat —, a marxizmus revízióját jelenti.

Nem érdektelen idézni V. Vlahović beszámolójából, hogyan jellemzi a mostani technokráciánk a marxizmus ökonomisztikus revízióját (magyar kiadás, 42—43. oldal) és a technokrácia manipulatív, álcázott önigazgatás-ellenességét, ami különösen abban nyilvánul meg, hogy gátolja az önigazgatást, a társult munka képviselőit abban, hogy a munkaközösségen kívül is hathatósabban éreztessék befolyásukat, és érvényt szerezzenek az osztályérdekeiknek. Íme az idézet:

„... A technokrácia az államra és a bürokráciára támaszkodva azt a gazdaságpolitikát szorgalmazza, amely a gazdaságot különválasztja a politikától. Mindez vulgáris ökonomizmushoz vezet, és szítja a nacionalista tudatot. Az osztályról és osztályérdekekről szóló elmélettel szemben a technokrata és monopolista erők holmiféle általánosított dolgozókra vonatkozó elméletet hangoztatnak, ebből ered az osztályt és a nemzetet azonosító tézis. A technokrácia elrejti a lényeget, és látszólag társadalmi érdekekért küzd. Egyelőre megtűri az önigazgatást, de csak mint alrendszert a maga szélesebb körű technokrata és monopolista társadalom-szervezési rendszerében, hogy aztán, ha sikerül neki, végül is félredobja. Ezért akadályozza a technokrácia a társult munkában dolgozókat, hogy — kilépve a vállalat keretei közül — hassanak a társadalmi élet összességére."

A társult munkában dolgozók nagyobb társadalmi szerepének gáncsolása, egészen konkrét társadalmi csoportérdektől vezérelve, valóságos társadalmi csoportok részéről (az imént közölt idézet a technokráciában nevezi meg ezt a társadalmi csoportot, amely az államra és a bürokráciára támaszkodik) történik. Ezt tartva szem előtt, bizonyára érthetővé válik, miért is sürgeti a JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége V. I. levele, hogy „a Kommunista Szövetség a forradalmi akció olyan szervezetévé váljon, amely álláspontjait és politikáját hatásosabban életre tudja váltani". Ami ebben a bonyolult helyzetünkben távlatokat nyit, az az, hogy a való helyzetet feltárva, a levél a feladatokat komplexitásukban tárgyalja, és ezért a hosszadalmas felsorolás helyett a JKSZ választmányának II. ülésén meghozott akcióprogramra hivatkozik, annak megvalósítására mozgósítja önigazgatású társadalmunk szervezett szocialista erőit. Az ilyen hozzáállás egyben cáfolja azokat a felületes bírálókat, akik nem a pártokmányokban lefektetett tényleges álláspontokat veszik figyelembe, hanem „saját bonyomásuk" alapján hozakodnak elő kellő alap nélküli bírálatukkal, és nehezményezik az általános társadalmi akció egyoldalúságát és a sokoldalú tényezők állítólagosan csak néhányra való zsugorítását.

Köztudott dolognak számít, hogy a technobürokrata csoportoknak — ahogyan erre S. Doronjski utal a KSZ Tartományi Vezetősége 52-ik ülésén (52. sastanak Pokrajinskog komiteta SK SAPV; Kritička ocena rada PK SKV na sprovođenju zadataka pisma predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ i govora druga Tita političkom aktivu SR Srbije; Novi Sad, januar 1973, 85 oldal) — már évek óta társadalmunk felhalmozásának döntő része felett monopóliumuk volt és ezért a bővített újratermelést is döntően befolyásolták. Ezek a technobürokrata csoportok évek óta állandóan olyan gazdasági helyzetet teremtettek, amelyet az egyensúly hiánya jellemzett és ezzel párhuzamosan szocialista államunkat és a Kommunista Szövetséget olyan helyzetbe hozták, hogy rendőr módján minduntalanul és utólag adminisztratív intézkedésekkel igyekezzen megoldani a feltornyosult

kérdéseket. Ezért joggal állapítja meg S. Doronjski gazdasági helyzetünkkel kapcsolatban: „a jelenlegi gazdasági helvzetünk a technokratizmus válságának egyik leginkább szembetűnő kifejezője. Félreérthetetlenül kifejezi a technokratizmus képtelenségét, hogy megoldja gazdasági problémáinkat és hogy társadalmunk haladó értelmű vezetésében bármilyen szerepet vállalhasson."

Mégis, egy alapvető dolog körül forog a politikai küzdelem: az önigazgatás körül mint átfogó társadalmi viszony körül, amelyet különböző monopolisztikus erők, elsősorban a technokrata monopólium gáncsol. Ezt V. Vlahović úgy is megfogalmazta hogy „A technokrata szuverenitás erősödését kizárólag az önigazgatás szuverenitásának erősödése veszélyeztetheti". És mindjárt hozzáfűzi, hogy egyesek ezt a politikai küzdelmet, amelynek alapvető társadalmi jelentősége van, úgy igyekeznek feltüntetni, hogy ez általában a szakemberek, a mérnökök, igazgatók, munkások bírálatát jelenti, és nem a technokrácia és technokrata monopóliumok bírálatát. A félrevezetett és a felületes bírálók emlékeztetéséül idézem (a JKSZ II. választmányának II. ülése, magyar nyelvű kiadás, 43. oldal) hogy „az önigazgatású társadalomnak igenis szüksége lesz, és ma is szüksége van arra, amit a korszerű tudomány szervezett tudásnak nevez;".

A most itt felvetett hamis dilemmával kapcsolatban: önigazgatás vagy szervezett tudás, írásom befejezéseként hadd idézzem egy régebbi dolgozatom, 1971. március 9-én és 10-én Belgrádban megrendezett tudományos tanácskozáson benyújtott munkám záró részét. A tanácskozás témája (a rendező az ottani Politikai Tudományok Karának Kutató Intézete volt, pénzelője a Szövetségi Tudományos Kutatásokat Koordináló Tanács) a tudomány helyzete és szerepe az önigazgatású társadalomban. Értekezésem címe: A tudomány és társadalmi érdek; ennek záró része a kibernetika és a társadalomtudományok távlatáról szól az önigazgatásu társadalmunkban. Innen a következő idézet:

„A tudományos és technikai forradalmat nem pusztán az egész tudományos tevékenység forradalma jellemzi, hanem a termelési-technológiai eljárások forradalmasítása, de különösképpen az emberi munka történelmében eddig ismeretlen technika, az adatfeldolgozás eddig ismeretlen technikájának jelentkezése. Ez a forradalom elsősorban a tudományos és technológiai információelmélet körében bontakozik ki. Ma már meglehetős biztonsággal állíthatjuk, hogy a tudományos tevékenységben és a termelőerők fejlődésében előállott új helyzet nem jelenti szükségszerűen a technokratizmus egyeduralmának kialakulását. Ellenkezőleg, a kibernetikai megközelítés, saját körülményeink közt megfelelően alkalmazva, éppen nagy lehetőségeket nyújt a bürokratikus és technokrata irányzatok megfékezésében, és serkenti az önigazgatási társadalmi viszonyokat.

A kibernetika nem tűri meg a kontárkodást és a szakavatatlanságot. A maga részéről lehetőségeket nyújt arra, hogy a termelő fokozottabban uralja a műszaki-technológiai folyamatokat és azokat a társadalmi termelési viszonyokat, amelyek a társult munka aalpján létesülnek. Ily módon kiküszöbölhető a félig képzett és nem eléggé képzett technokraták és bürokraták misztifikálása és gyámkodásuk a termelők felett. A computerizáció és az elektronikus informatika, valójában a kontárkodás és a bürokraták és technokraták előjogainak az ellensége és nem az önigazgatásnak."

Ha most ennyire hangsúlyozom írásomban a tudományos forradalmat, távol áll tőlem a szándék, hogy valamiféle eliteskedő „csavarintással" kiforgassam azt a mindennapi, igen hétköznapias tömeges küzdelmet, amely csak most van kibontakozóban, néha megintcsak igen kézzelfogható, hétköznapi mulasztások kiküszöbölése érdekében amire valóban felesleges a computer. De hangsúlyozni kell az esetleges gyanakvások eloszlatása végett, hogy a JKSZ-kezdeményezte társadalmi megmozdulás a szocialista társadalmi viszonyok létrehozása érdekében és a munkásosztály nagyobb, döntő társadalmi

súlyának kialakításáért, semmiesetre sem jelenthet valamiféle visszakozást az emberi viszonyok terén, de semmiféle primitivizmus megtűrését sem a termelőerők fejlesztése és a tudományos-technológiai forradalom már jelentkező első vívmányainak alkalmazásában. A munkásosztály, úgy amilyen, nálunk képes — ez történelmi, társadalmi szerepe —, hogy a termelési viszonyok terén a haladás hordozója legyen, és a szocialista önigazgatási viszonyok eszmei, társadalmi és gazdasági kerékkötőit eltávolítsa fejlődésünk útjából.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A JKSZ elnökének és a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele: A JKSZ összes szervezeteihez és tagjaihoz Kommunista, IV. évfolyam, 245. szám, a Magyar Szó 1972. október 19-i melléklete.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, II. kiadás; Forum, Újvidék, 1972. (254. oldal)

***: A Jugoszláv Kommunista Szövetség választmányának II. ülése; Forum, Újvidék, 1972. (165. oldal)

Ćetković, Dr Vladan: Savremena birokratija; Rasprava o birokratiji i samoupravljanju; Privredni pregled, Beograd, 1971. (235 strana)

***: Dokumenti SKJ, Nova inicijativa u SKJ (Pismo predsednika SKJ i izvršnog biroa predsedništva SKJ, — Intervju predsednika SKJ Josipa Broza Tita „Vjesniku", — Govor predsednika SKJ Josipa Broza Tita rukovodećem društveno-političkom aktivu SR Srbije, — Govor člana predsedništva SKJ Edvarda Kardelja u Mostaru, — Govor sekretara izvršnog biroa predsedništva SKJ Staneta Dolanca političkom aktivu Dalmacije i Splita); Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1972. (95. strana)

Gáll Ernő: A humanizmus viszontagságai; Politikai Könyvkiadó, Bucureşti, 1972. (361 oldal)

Goati, Vladimir: O savremenoj desnici: Gledišta 1972. (11) 1475—1492, Beograd

Hegedűs András: A szocialista társadalom struktúrája; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. (119 oldal)

Kallós Miklós: A szocialista tudat fejlődésdialektikája; Korunk 1972. (12) 1767—1773, Kolozsvár

Kardelj, Edvard: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi; Radnička štampa, Beograd, 1972. (129 strana)

Korać, Veljko: Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva; BIGZ, Redakcija „Kultura", Beograd, 1971 (349 strana)

Lenin: Az ideológiai munkáról; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. (318 oldal)

Lenin, V.I.: Művei 5. kötet, 1901. május — 1902. február; Szikra Kiadás, Budapest, 1953. (597 oldal)

Lukač, Đerđ; Solženjicin; Komunist, Klub čitalaca, Beograd, 1971. (90 strana)

Маркс, Карл и Фридрих Енгелс: Изабрана дела у два тома, Том II; Култура, Београд 1950 (535 стр.)

***: Marksizam i marksističko obrazovanje; Komunist, Beograd, 1972. (189 strana)

Marx—Engels—Lenin: A történelmi materializmusról; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. (437 oldal)

Marx, Karl és Friedrich Engels: Művei, 4. kötet 1846—1848; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959 (667 oldal)

***: Nauka, ekonomija, politika; Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1971. (311 strana)

Ratković, Dr Radoslav: Ideologija i politika; Institut za političke studije FPN, Beograd, 1971. (259 strana(

Ratković, Radoslav: Aktuelna idejna kretanja i Savez komunista Jugoslavije; Socijalizam 1972. (10) 1122—1130, Beograd

***: Savetovanje o idejnoj situaciji i ideološkom radu u SKJ; Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1972. (378 strana)

Supek, Rudi: Čemu, uostalom, sada još i ovaj marksizam; Praxis 1972 (3—4) 327—338, Zagreb

Šuvar, Stipe: O nastupu tuđih ideologija; Naše teme 1972. (7—8) 1035—1045, Zagreb

Влаховић, Вељко: Корени савременог технократизма, Борба, 31. децембар 1972. и 1. и 2. јануар 1973., страна 3.

Влашкалић, др Тихомир: Преломни тренутак ће наступити када све средине отпочну са анализом сопственог либерализма; Политика, 31. децембар, 1. и 2. јануар 1973., страна 5.

Wiatr, Jerzy J.: Az „ideológia alkonya?"; Kossuth Könyvkiadó 1969. (312 oldal)

REZIME

PROBLEM FORMIRANJA PRAVILNE DRUŠTVENE SVESTI U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Autor polazi od konstatacije da je revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji, sticajem različitih objektivnih unutrašnjih i međunarodnih uslova, morao tražiti i nalaziti mnoge puteve i oblike za ispunjavanje svoje revolucionarne uloge kao sastavnog dela međunarodnog revolucionarnog radničkog pokreta i značajnog faktora progresivnih antiimperijalističkih snaga koje se bore za mir i pravilne međunarodne odnose u svetu. Ova opšta karakteristika u ostvarivanju sopstvene revolucionarne uloge delimično se odnosi i na oblike ispoljavanja društvene svesti, pre svega zbog složenosti i specifičnosti međunarodnog položaja zemlje i unutrašnjih uslova za izgradnju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa. Za revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji često nisu postojale gotove šeme i uzori, bez obzira što je i jugoslovenska praksa izražavala opšte zakonitosti društvenih pojava i u oblasti formiranja društvene svesti.

Formiranje pravilne društvene svesti postavlja se kao poseban zadatak pred Savez komunista Jugoslavije na II. konferenciji održanoj 25—27. I 1972. godine (Akcioni program, naročito IV deo, tačka 8). Pismo predsednika SKJ i IB predsedništva SKJ sa sednice Izvršnog biroa od 18. IX 1972., između ostalih zadataka, formiranju pravilne društvene svesti posvećuje značajnu pažnju.

Autor u svom radu ukazuje na opštu marksističku spoznaju i tome odgovarajuće aktuelno tretiranje dialektičkog jedinstva društvene prakse i formiranja društvene svesti i u slučaju aktuelnog insistiranja i konkretnih akcija revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije. Na osnovu dokumentovanih ocena i teorijski obrazloženih argumentacija do kojih se došlo u političkim analizama tokom 1972. godine u Jugoslaviji, u radu se rezimira društveno već prihvaćena spoznaja da idejna kolebanja u poslednjim godinama u nas imaju za svoju društvenu sadržinu otpor realno postojećih društvenih slojeva i to predstavljeno, pre svega, u tehnokratskoj strukturi sa oslonom na birokratski sloj i državni aparat, Ovaj društveni sloj, povodeći se svojim uskim parcijalnim društvenim interesom, odupire se ostvarivanju predviđenih značajnih promena u produkcionim odnosima i snaženju samoupravljanja u čitavom društvu kao svobuhvatnom društvenom odnosu, a time, nužno povezano, povećanju uloge i jačanju uticaja radničke klase. Kao veoma jasan izraz ovog otpora i borbe za dalje jačanje samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa, u sferi društvene svesti ispoljavao se, pre svega, u odnosu i u shvatanju položaja i uloge Saveza komunista kao revolucionarne avangarde radničke klase i na zataškavanju klasnog karaktera niza aktuelnih društvenih procesa i protivrečnosti.

Sa gledišta organizovanih napora na formiranju pravilne društvene svesti, autor tretira osnovne karakteristike prilaza problematici Engelsa, Lenjina kao i karakteristike postavki programa SKJ, ukazujući posebno na veoma pažljiv i uvek realno definisan elemenat spontanosti u formiranju pravilne društvene svesti i na značaj svesne revolucionarne organizovanosti napora u formiranju pravilne društvene svesti. Tretirajući oblike ispoljavanja iluzija koje su se poslednjih godina u nas jačale u pogledu formiranja pravilne društvene svesti, autor ukazuje da je suština ovih iluzija bila u precenjivanju elemenata spontanosti u formiranju pravilne svesti u našim sadašnjim uslovima. Po formi, ove iluzije su se ispoljavale u potcenjivanju i zanemarivanju ideološkog rada i ideologije, kako u svakodnevnoj političkoj borbi i političkoj praksi, tako i u naučnom tretiranju ovog pitanja.

Autor se u svom radu poziva i na konstatacije Edvarda Kardelja o stalno prisutnoj borbi, i idejnoj i društvenoj borbi Saveza komunista na više frontova, s tim da se njeno težište s vremena na vreme premeštalo. Pošto sumira društvenu sadržinu one prividne sprege tehnokratske strukture i otvorenih antisocijalističkih snaga koje se ispoljavaju u nacionalizmu i veštačkom podgrejavanju nacionalnih protivrečnosti, autor iznosi svoja zapažanja u vezi sa posebnim karakteristikama ispoljavanja anarholiberalizma na području Vojvodine i čitave republike Srbije. U ovom radu se ukazuje na argumentovane analize o iluziji da je revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji morao usredsrediti svoje snage protiv dogmatsko-konzervativnih koncepcija razvoja zemlje. U drugim uslovima od današnjih, borba protiv đilasovštine bila je isto borba protiv anarholiberalizma u shvatanju klasnog karaktera naše socijalističke demokratije i u vezi sa ulogom radničke klase. Pojava anarholiberalizma u našoj današnjoj društvenoj praksi takođe negira klasni karakter našeg društvenog razvoja (ulogu radničke klase, mesta SKJ, kao njene avangarde, i društvenu suštinu samoupravljanja sa gledišta radničke klase), predstavljajući na taj način svojevrsnu vulgarizaciju Marksizma na bazi ekonomskog determinizma, tako blisku tehnokratskim strukturama.

Autor se bavi oblicima vulgarizacije kompleksnog prilaza formiranju pravilne društvene svesti koju definišu citirane odluke SKJ i u vezi sa kojima se određuje povećanje svesnih i organizovanih napora na planu ideološkog rada. Jedan vid nedopustivog uprošćavanja je prosvetiteljski prilaz, pri čemu se zapostavlja veza sa praksom i praktičnim društvenim ponašanjem. Drugi vid vulgarizacije je u pothranjivanju iluzija (autor to naziva lumpeproleterski prilaz) da se bez rada mogu postići značajniji rezultati u usvajanju Marksizma, što praktično, pogoduje nastojanju tehnobirokratskog sloja da manipuliše samoupravljačima.

Uočljiv je i jedan stanovit elitistički pristup ideološkom radu radnika, koji je inače suprotan stavu Marksa, Engelsa i Lenjina i koji ima cilj samo da popularizuje, a ne i prezentira stvarne marksističke radove klasika i savremenih marksista.

U završnom delu svog rada, autor ukazuje na konstatacije II konferencije SKJ prema kojima kritika i osuda tehnokratizma i tehnokratskih monopola nije kritika stručnjaka i stručnosti. Još manje se može shvatiti opšta mobilizacija čitavog društva na jačanju socijalističkih društvenih odnosa i radi ostvarivanja naglašenije uloge radničke klase u nas, kao neko tobožnje unazadivanje ljudskih odnosa ili vraćanje na neki oblik primitivizma u razvoju proizvodnih snaga i u primeni prvih dostignuća iz oblasti naučno-tehnološke revolucije, na čijem smo pragu. Radnička klasa u nas sposobna je, da bude nosilac progresa proizvodnih snaga i produkcionih odnosa i da otkloni idejne, društvene i materijalno-ekonomske prepreke razvoju samoupravnim socijalističkim društvenim odnosima. To je, uostalom, i njena istorijska uloga.

SUMMARY

THE PROBLEM OF FORMING CORRECT SOCIAL CONSCIOUSNESS IN THE SELF-MANAGING SOCIETY

The author proceeds from the fact that the revolutionary labour movement in Yugoslavia owing to different objective internal and international circumstances, had to search for and find out many ways and forms to accomplish its revolutionary role as a constituent part of the international revolutionary labour movement and as a remarcable factor of progressive antiimperialistic forces that fight for peace and just international relations in the world. This general characteristics of the realization of its revolutionary role refers also to a certain extent to the forms and ways of social consciousness, first of all because of the complexity and special features of the international position of our country and the internal conditions of development of self-managing socialist social relations. For the revolutionary labour movement in Yugoslavia there frequently were no complete patterns and models, regardless of the fact that the Yugoslav practice also expressed the general lawfulness of the social manifestations in the sphere of forming social consciousness.

The forming of correct social consciousness can be considered as a task of the moment set by the League of Communists of Yugoslavia (LCY) on its Second Conference on Jan. 25—27th 1972 (Program of Actions, especially part IV, article 8) based on the experience and results of the class and political-struggle of the previous period. The Letter of the President of the LCY on the Session of the Executive Bureau of Nov. 18th 1972 also actualizes among other tasks the question of forming correct social consciousness.

The author points to the general Marxist cognition and the corresponding present-day treatment of the dialectic unity of the social praxis and the forming of social consciousness also in the case of concrete actions of the revolutionary labour movement of Yugoslavia. On the basis of documented estimations and theoretically well-founded argumentations reached during 1972 through many political analysis in Yugoslavia, this paper summarizes the already socially accepted idea that the ideological hesitations in the last few years in Yugoslavia have as their social substance the resistance of actually existing social strata represented above all in the technocracy which has its support in the bureaucratic strata and state apparatus. This social strata, following its narrow and partial social interest, resists against the realization of the foreseen major changes in the relations of production and strengthening of self-management as a comprehensive social relation in the entire society and in connection with that the necessarily linked increased role and influence of the working class. As a very evident expression of this resistance and of the struggle for further strengthening of socialistic social relations based on self-management, this has manifested itself in the sphere of social consciousness, first of all in the relation and comprehension

of the position and role of the LCY as the revolutionary avant-garde of the working class and in general in suppressing the class-character of a number of social precesses and contradictions.

From the point of view of organized efforts towards forming correct social consciousness the author deals with Engels's and Lenin's basic characteristics of approach to this problem as well as with the thesis of the Program of the LCY, pointing out especially the very careful and always realistically defined approach to the components of spontaneity and also to the importance of conscious revolutionary efforts in the forming of correct social consciousness.

Treating different forms of manifestation of illusions concerning the forming of correct social consciousness which grew stronger in our country during the last few years, the author draws the attention of the reader to the fact that the essence of these illusions was in an overestimation of the elements of spontaneity in forming correct consciousness under our present conditions. According to the form, these illusions have manifested themselves in the underestimation and neglecting of ideological work and ideology itself both in the everyday political struggle and political praxis and in the scientific treatment of this question.

In his paper the author also refers to E. Kardelj's statement about the constant presence of ideological and social-practical struggle of the LC at many fronts in the course of which the focal point of this struggle was moved from time to time. After summing up the social contents of that seemingly paradoxal coupling between the technocracy and open anti-socialistic forces that make themselves felt in the nationalism and artificial rehash of national contradictions, the author exposes his observations in connection with the special features of the manifestation of anarcho-liberalism in the province of Vojvodina and the entire Republic of Serbia.

In his paper the author also points to the well-founded analysis of the illusion that the revolutionary labour movement in Yugoslavia had to concentrate its forces against the dogmatic-conservative conceptions of the development of the country. Under different conditions than todays the struggle against Djilasism was equally a struggle against anarcho-liberalism in the conception of the class-character of our socialist democracy and in connection withe the role of the working-class in general. The present-day appearance of anarcho-liberalism in our social praxis equally denies the class-character of our social development (the role of the working-class, the position of the LCY as the avant-garde of the working-class and the social essence of self-management from the standpoint of the working-class), while in the ideological sphere the present-day anarcho-liberalism manifests itself as a peculiar vulgarization of Marxism on the basis of economic determinism which is exactly a close form of vulgarization to the technocratic structures.

The author deals with the forms of vulgarization of a complex approach to the forming of correct social consciousness that is defined by the quoted decisions of the LCY and in connection with which an increased intensification of conscious and organized efforts regarding ideological work is determined. One aspect of inadmissible simplification is the educational approach whereby the link with the praxis and practical social behaviour is neglected. The other aspect of vulgarization manifests itself in supporting the illusion that without any work considerable results can be achieved in accepting Marxism — wihch is by the author called as „a lumpenproletarian approach". Such an approach is practically favourable to the tendency of the techno-bureaucratic strata to manipulate the self-managers. One can also notice a certain élitistic-approach to the ideological work with workers that is otherwise contrary to Marx's Engels's and Lenin's standpoint.

In the final part of his paper the author points to the statements of the Second Conference of the LCY that criticisms of technocracy and technocratic monopols do not concern experts and expertness. Still less cant the general mobilisation of the entire society on the strengthening of socialistic social relations and on the realization of a more stressed role of the working-class in our country be understood as some kind of ostensible retrogression of human relations or as returning to some form of primitivism in the development of production factors and in the implementation of the first achievements of the scientific-technological revolution we are about to step in. The working-class in Yugoslavia is able — and it is its historical role to be the champion of progressive factors and production relations and capable of removing all ideal, social and economic-material obstacles preventing the development of self-managing socialist social relations.